

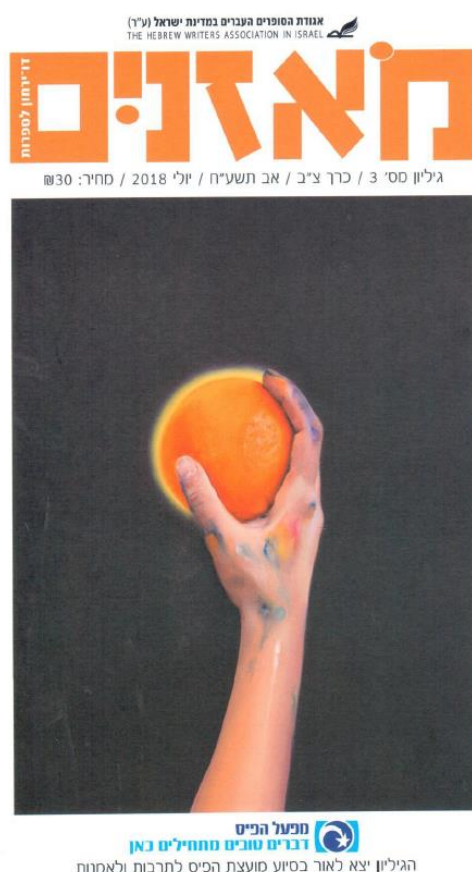
עדיה מנדלסון מעוז

על הולדת סבון

דברים בערב ההשקה של הרומן "סבון" מאת יורם קניוק

תולעת ספרים, 24 במאי 2018

התפרסם במאזנים, גיליון מס' 3, כרך צ"ב, אב תשע"ח, יולי 2018, עמ' 55 - 59

כשסופר מוציא ספר פרי עטו הוא רוצה שהספר יגיע לתפוצה רחבה ושהשדה התרבותי יכיר אותו. הסופר, ואנשי הוצאת הספרים שמאחוריו, מנסים להגיע לאמצעי התקשורת ולהפיץ את הבשורה, להתראיין בעיתונות וברדיו ובטלוויזיה. לתקשורת כושר הפצה אבל גם מגבלה. אחרי הכול, מה ניתן לומר בשלוש דקות של ריאיון ברדיו? מה אפשר להספיק לומר במשפט אחד או שניים שהמראיין נותן למרואיין לומר בהמשך לשאלתו המכוונת?

כשיצא "סבון" מצאתי את עצמי באותו מצב. אמנם את "סבון" לא אני כתבתי, אבל אני מצאתי את כתב היד ועבדתי על בנייתו, שחזורו ועריכתו, ולכן אני הייתי במרכז השיח התקשורתי עליו ברגע שראה אור. נשאלתי על האופן שבו מצאתי את כתב היד, על הלגיטימיות של ההחלטה להוציאו לאור, על חוויית העבודה עם הטקסט ועם המשפחה ועל חשיבותו של הספר. באותו השבוע שבו התראיינתי למקורות שונים הרגשתי את החמקמקות של השיח התקשורתי, שבו צריך לדבר בקיצור, ולמצות את כל מה שיש בשתיים-שלוש דקות, במשפטים ברורים שלא משאירים מקום

לשום סוג של מורכבות. היום עומדות לרשותי כמעט עשר דקות, וחשבתי שהדרך הטובה ביותר לנצל אותן היא לנסות להשיב תשובות טובות ומלאות יותר לשאלות ששואלים אותי על הספר.

אחת התמונות שעולות בראשו של אדם ששומע כי נמצא כתב יד גנוז היא תמונה של אירוע חד-פעמי. החוקר עובר על חומרים ו"פתאום" הוא מגלה אוצר. "האם נשמטה לך הלסת?" שאל אחד המראיינים שראיינו אותי בשבוע שבו ראה הספר אור. אז זהו, שלא. תמונת האירוע הפתאומי היא מבנה רומנטי שספק אם קיים במציאות. בתחילת 2015 התחלתי לעבור על החומרים שקניוק השאיר אחרי. יעידו גם איה, נעמי ומירנדה, שאפשרו לי להגיע לחומרים ושבלעדיהן לא היינו כאן היום, שהכול היה מבולגן מאוד. בארגזים, במגירות ובארון הבגדים מצאנו ערימות של דברים, מכתבים מתקופות שונות, הזמנות לתערוכות, תעודות בית ספר, פנקסים עם הערות, סקיצות של רישומים, רשימות טלפונים, שברי צעצועים ומהדקים וכמות עצומה, מאות רבות, של דפים מוארכים, לעיתים כמעט שקופים, מודפסים במכונת כתיבה בעברית או באנגלית, עם הערות בכתב יד על גביהם. לא ביום אחד ולא ברגע אחד מגלים בערבוביה הזו רומן.

תחילה ניסיתי לשייך את הדפים האלה ליצירות שונות שקניוק פרסם בחייו, לאתר שמות של גיבורים, מרחבים ואירועים בולטים. בדקתי גם פונטים של מספרי עמודים וצורת דף כדי לחבר דפים אחד לשני. בתוך ים החומרים מצאתי כמות ממש נכבדה של עמודים שחלקו אותן דמויות, יוסף ואבי, איה ורותי, ואפשר היה לזהות את המרחב הירושלמי המשותף ואת הזמן. אלה היו מקבצי עמודים שונים, חלקם באנגלית וחלקם בעברית, חלקם מודפסים חלקם בכתב יד, גרסאות שונות של סיפור אחד. כולם כמו ניסו להצטרף ולחסות בצילו של דף השער של הספר שמצאתי – "סבון: רומן בשני חלקים". לאחר מיון נוסף היו בידי כשישים עמודים באנגלית שהיוו את פתיחת היצירה כמאתיים עמודים של גרסה אחת בעברית וכמאתיים עמודים נוספים של גרסה שנייה בעברית. לא משהו גמור, מוכן, סגור, שאפשר מיד לשלוח לבית הדפוס ולהצהיר על הגילוי המרעיש.

מנקודה זו היה ברור שיש כאן חומרים משמעותיים, וכעת צריך להחליט מה לעשות איתם. וכאן נשאלת השאלה: מי שם אותי להחליט להוציא לאור כתב יד של סופר שהחליט בחייו לא לפרסם את היצירה? הרי קניוק בחר לא לפרסם, ובאיזה זכות אנחנו מפרסמים?

לכך אפשר לענות תשובה קצרה וגם ארוכה. אני אסתפק כאן בקצרה. אם היינו מקשיבים לדעתם של הסופרים לא היינו קוראים את קפקא, וגם היינו נשארים רק עם הספרים הלבנים של עגנון, שפורסמו בחייו, ולא זוכים לקרוא למשל את הרומן "שירה" שפורסם אחרי מותו. במקרה של קניוק זה אפילו קל יותר, משום שאין לפנינו הצהרה ברורה על סירוב לפרסם את החומרים, ויותר מכך, קניוק בחייו היה מהיר כתיבה ומהיר פרסום. הוא היה שולח את הגרסאות הראשונות של יצירתו מיד ורצה לשמוע את דעתם של הקוראים. יותר מכך, גם מי שעבדו איתו כעורכים או עורכות יודעים לומר כי יצירותיו של קניוק עברו עריכה משמעותית, וכי הוא נהג לשתף פעולה עם עורכיו. הוא לא היה סופר מרוחק ופרפקציוניסט, אשר מבקש לכתוב שוב ושוב את יצירתו, ללטש עד אין-סוף ולהחמיר מאוד עם עצמו. כך שלא זו בלבד שהצהיר שהיה רוצה לפרסם את מה שכתב, הוא גם נהג כך.

לאחר שקראתי שוב ושוב את מאות העמודים שעמדו לרשותי השתכנעתי שיש כאן רומן של ממש, ויש בו עניין רב, אבל היה צריך לבצע עבודות עריכה משמעותיות. מאות העמודים שעמדו לרשותי אפשרו לי להבין היטב את הנרטיב, את הדמויות ואת ההתרחשויות, אבל היה הכרח לשלב בין הגרסאות, למלא את על החסרים, להעביר פסקאות מפרק לפרק כדי שלרשות הקורא יעמוד מידע

מספק להבנת הדברים. היה גם צורך להחליט באיזו נקודה נחתמת היצירה. היו פרקים שנכתבו ארבע או חמש פעמים, ומצאתי אוסף של גרסאות לאירוע אחד, ולעומת זאת, היו פרקים וחלקי פרקים חסרים לגמרי שהיה צריך לגשר עליהם בדרך כלשהי.

לא פעם אני נשאלת איפה אני בתוך התהליך הזה, ועל כך אפשר שוב לענות תשובה קצרה וארוכה. התשובה הקצרה היא שאין משפט שלם אחד שאני כתבתי בתוך הספר. התשובה הארוכה היא שיש הרבה העתקות והעברות והדבקות שנעשו בטקסטים ובין הגרסאות השונות. השתדלתי במהלך העבודה להשתמש בגרסה המאוחרת של כתב היד ולהיות נאמנה לה ככל יכולתי, אולם כשהיה חסר לי חומר חזרתי לגרסאות הקודמות. יותר מכך, היו חלקים בגרסאות הקודמות שאהבתי ולכן החלטתי לשלב, אף על פי שהיה ברור שלי שקניוק בחר שלא לשלב אותם בגרסה הסופית. בעיקר הכוונה למונולוגים בגוף ראשון של כמה מן הדמויות, שנכתבו בכתב יד ואף לא עברו להדפסה הראשונית. ייתכן שהם נכתבו בשולי הדברים או תוך כדי מחשבה ובנייה של הדמויות. לאחר שערכתי את הנרטיב מתחילתו ועד סופו החלטתי לתת מקום גם למונולוגים אלה, ולשלב אותם בגופן אחר אחר בין הפרקים, במקומות שאותם אני בחרתי. גם במבנה היצירה ובסימטריה הפנימית הייתי צריכה לטפל. אמנם כבר בשער מופיע המבנה של "רומן בשני חלקים", אך בטיוטות היה חוסר איזון בין שני החלקים (שחלקו נבע מזה שקניוק עזב את הטקסט ולא פיתח חלק מהחומרים). החלטתי לשנות זאת ולבסס מעין אנלוגיה מבנית בין שני החלקים העולה למשל בפתיחתם ובסיומם.

אז מה מעניין בכתב היד, ומדוע בכל זאת נגזו? שואל המראיין ומצפה לתשובה של דקה, לא יותר.

הרומן "סבון" הוא רומן של אחרי המלחמה, רומן בצל הטרגדיה של מלחמת 1948 והשואה. הוא מספר את סיפורם של ארבעה חברים. יוסף הוא יליד תל אביב שעלה לירושלים אחרי המלחמה כדי ללמוד כימיה. במהלך המלחמה עסק במילוי רימונים, בניקוי רובים ובשיפור פצצות, ולא השתתף בקרבות. אבי (אבינועם) ציטרוננבאום, חברו הטוב, מרגיש חסר ערך עם תום המלחמה, ובינתיים מממן את אורח חייו הנהנתני בזכות מכירת שיני זהב של ערבים שאסף במהלך המלחמה. הוא משקיע את כולו דווקא במקום שבו אין לו הכישרון המתאים – בלימודי ציור בבצלאל. מתל אביב הגיעה לירושלים גם איה, צברית יפהפייה וערמומית, כשהיא יתומה מאם, אלמנה מבעלה הלוחם ושכולה מן הבן המת שילדה. בניגוד לאיה, רותי, ניצולת שואה, היא בחורה שקטה ולא יפה במיוחד הלומדת אמנות בבצלאל ועובדת בביתם של זוג קשישים בעלי אוסף אמנות מזויף. היא מאוהבת ביוסף אך ממתינה לו בסבלנות עד שיגלה זאת ויגיע אליה בעצמו.

"סבון" הוא הרומן השני שכתב קניוק, והוא כתב אותו בין השנים 1959 ל-1964. הוא החל לכתוב את "סבון", שעלילתו מתרחשת בירושלים בראשית שנות החמישים, ביושבו בניו יורק, ולאחר מכן, תוך כדי הכתיבה, חזר לגור בארץ והתמודד עם השינויים המופלגים שהתחוללו בזמן הזה בישראל. את המציאות שהרומן מבקש לשחזר הכיר קניוק היטב. כמו גיבורו יוסף, גם הוא עלה לירושלים, וכאשר למד בבצלאל הוא התגורר בחדר בבית טליתא קומי, חדר שנראה בדיוק כמו חדרו של יוסף. כשהיה צריך להחליט על כריכה לספר היה ברור לי שנכון להציב את החדר של קניוק במרכז. לפנינו עמדו הצילומים של חדרו של יורם, שצילם ראובן מילון ב-1952. ועל בסיס צילומים אלה יצרה טלי יאלונצקי את החדר של יוסף.

הרומן מתאר בצבעים עזים את האווירה ששררה בעיר אחרי המלחמה, ובייחוד את הבלבול שעטף את הצעירים אשר בנערותם התגייסו למאמץ הלאומי ואז מצאו עצמם אבודים. לכאורה, אירועי

מלחמת 1948 והשוואה הם בגדר עבר רחוק וחתום לדמויות הפועלות, אשר עסוקות בחיזורים, בישיבות בבתי הקפה ובהליכה לקולנוע, אבל למעשה הם מבצבצים כל רגע בין הסדרים ופורעים את הנורמליות. הפער הזה, בין טראומות המלחמה לבין השקט שאחרי, מעיד יותר מכול על האופן שבו נבנה הזיכרון ומתהווה היחס להיסטוריה, וגם על האופן שבו מתנהלת התרבות הישראלית מאז ועד ימינו.

קניוק נטש את "סבון" ב-1964 ופנה לפרסם שתי יצירות חשובות – "חמו מלך ירושלים" ב-1965 ו"אדם בן כלב" ב-1968 – שתי יצירות אשר מופיעות בצורה זו או אחרת ב"סבון". סיפורה של חמוטל מסופר במהלך היצירה באחד מן הדיאלוגים של רותי, "אדם בן כלב" קיים ביצירה הזו דרך דמותו של יוזף, שהוא גרסה מוקדמת של אדם, המוקיון. אני נוטה לחשוב כי קניוק רותק לדמותו של יוזף המוקיון, שמופיע ב"סבון" כדמות ססגונית אך משנית, ובסופו של דבר נטש את "סבון" כדי להעמיק בו, וכתב את "אדם בן כלב".

"סבון" מאפשר לנו להכיר פנים אחרות ביצירתו של קניוק. אבי מתאר באחד מסיפוריו צייר סיני שהתבקש על ידי המלך לצייר תרנגול ולא ביצע את המשימה שהוטלה עליו. תחילה לא הגיש את הציור כלל, ולבסוף, בעת המשפט שנערך לו, הוא הראה כיצד במשיחת מכחול אחת הוא מצייר את התרנגול היפה ביותר. התייחסותו של הצייר אל בקשת המלך נראתה בלתי-מכבדת. אם ידע לצייר כל כך יפה, מדוע לא עשה זאת ולא הגיש את הציור? הצייר נשפט ונתלה. לאחר מכן נשלחו נציגים אל ביתו כדי להחרים את רכושו, שם גילו שכל הבית מלא בציורים של תרנגולים והבינו כי כדי שהצייר יצייר את הציור היפה ביותר במשיחת מכחול אחת, היה עליו להתאמן שעות וימים. "סבון" הוא בין האוצרות שנמצאו בביתו של קניוק, בארגזים שנותרו לאחר מותו, והוא מאפשר לנו להכיר את רישומיו המעניינים, החושפים בפנינו לא רק תמונה היסטורית וביוגרפית מרתקת, אלא הצצה נדירה לסדנתו של האמן.